

NEUTRUM DALYVIAI KAIP ĮTERPINIAI

Vidas VALSKYS

Kaip įterpiniai dabartinėje lietuvių kalboje vartojamos įvairių kalbos dalių formos, tarp jų ir neveikiamieji *neutrum* dalyviai (toliau – ND). Jie (kartu su pagalbinio veiksmazodžio *būti* asmenuojamosiomis formomis¹) paprastai eina įterptinių sakinių dėmenų pagrindiniu nariu (plg. DLKG 1996, 643; LKG 1976 3, 709 – 710). Kaip ir kiti įterpiniai, ND formos žymi antrinį, arba šalutinį, aktualųjį, modalumą² (Akelaitys 1987, 78). Pvz.:

Tačiau apie tai, suprantama, jau reikėtų ilgai ir įnirtingai ginčytis Lietuvos rytas. Kiek žinoma, vaikai iš tėvų šios ligos nepaveldi Moteris. Žodžio pradžioje, kaip jau buvo minėta, prieš dvibalsį [ie] tariamas pridėtinis [j] APak. Kaip jau sakyta, Europos gramatikos parašytos remiantis senovės graikų gramatikomis APaul. Kaip sakoma, devintas vanduo nuo kšieliaus JustM. <...> mes pakelsime stiklelius ir išgersime už užsimiršimą. Ir, savaime suprantama, už save JA.

Kaip įterptinis sakinio dėmuo vartojama ir *neutrum* dalyvio *galima* konstrukcija su bendratimi – tada pagrindinis dėmens narys yra bendratis. Pvz.:

Viskas, galima sakyti, įvyko netikėtai Respublika. Jis, galima pamanyti, viską kaip reikiant perprato Lietuvos aidas.

Iš visų įterpiniais einančių ND dažniausiai vartojami yra *žinoma* ir (*savaime*) *suprantama*. Šios formos priskiriamos modalinių žodžių³ kategorijai, kadangi jomis „nusakomas sakinio ar atskirų jo komponentų turinys jo tikrovės kumo požūriū“ (Laigonaitė 1967, 16). ND formos *žinoma*, (*savaime*) *suprantama* rodo „autorius įsitikinimą

¹ Pagalbinio veiksmazodžio esamojo laiko forma yra konstrukcijose su ND paprastai yra išsidžiama, pvz., *Kaip (yra) sakoma, nėra ugnies be dūmų*.

² Toks įterpiniais reiškiamas modalumas dar vadinamas subjektyviuoju modalumu (Zolotova 1973, 148 – 149; Mustejkenc 1984, 145).

³ Modalinius žodžius kai kas linkęs laikyti net atskira kalbos dalimi (Laigonaitė 1967, 11, 14; LKG 1971 2, 484; Vinogradov 1972, 568), tačiau kadangi visų jų nesiejama viena apibendrinta reikšmė (o tai yra vienas svarbiausių kalbos dalių skyrimo kriterijų), modalinius žodžius geriau skirti kaip tam tikrą funkcinę semantinę grupę, į kurią be morfologinio apribojimo įeiti įvairių kalbos dalių formos (tarp jų ir ND), kurios modalumą reiškia didamas įterpiniais (plačiau žr. Akelaitys 1987, 81).

sakomo dalyko tikrumu“ (LKG 1976 3, 702) ir yra pagrindinės kategorinio patikimumo atmainos – užtikrinimo (plačiau žr. Akelaitis 1986a, 7 – 8) – raiškos priemonės. Pvz.:

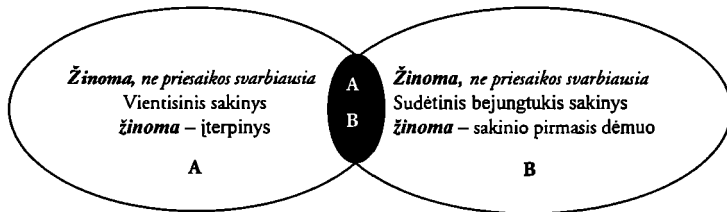
Tad, savaime suprantama, jie negali būti kaitomi skaičiais APaul. *Pats gnostikas, žinoma, nemato ir nenori pripažinti <...>* AŠl *Bet jie, suprantama, nėra tiriamosios kalbos elementai* AGird. *Šitokiam tarimui, suprantama, reikia daugiau pastangų* APak.

Tačiau ND formos *žinoma, (savaime) suprantama*, taip pat konstrukcijas su ND *galima (galima sakyti, manyti ir pan.)* vienareikšmiškai laikyti įterpiniais galima tik tada, kai jos vartojamos sakinio viduryje (ar pabaigoje) (žr. aukščiau pateiktus sakinius).

Jeigu minėtos formos yra sakinio prepozicijoje, jos laikytinos sudėtinio sakinio dėmens ir įterpinio sinkretizmu, nes tuo atveju susipina tokių formų „tiesioginė reikšmė su įterpiniu būdinga reikšme“ (Akelaitis 1986b, 49). Pavyzdžiui, sakinyje *Žinoma, ne priešais svarbiausia* žodį *žinoma* galima interpretuoti ir kaip įterpinį, ir kaip sudėtinio bejungtukio paremiamojo sakinio pirmąjį dėmenį, kurio turinį kurio nors atžvilgiu papildo, paaiškina, sukonkretina antrasis dėmuo *ne priešais svarbiausia* (apie šio tipo sakinius žr. LKG 1976 3, 937).

Tokie sudėtiniai bejungtukiai sakiniai, beje, yra labai artimi sudėtiniam aiškinamiesiems sakiniams su jungtuku *kad* (plg. *Žinoma, kad ne priešais svarbiausia*), tik jų antrasis dėmuo yra žymiai savarankiškesnis nei prijungiamųjų sakinių šalutinis dėmuo (LKG 1976 3, 938).

Prepoziciškai vartojamų ND *žinoma, (savaime) suprantama, galima sakyti* ir pan. sintaksinių funkcijų sinkretiškumą galima pavaizduoti taip:

Rusų kalboje tokie atvejai kaip *Понятно, она теперь соучастница* irgi traktuojami kaip tarpiniai (rus. переходные) atvejai – kai kurios rusų kalbos žodžius su –o dėl jų sintaksinių funkcijų susipynimo galima traktuoti ir kaip įterpinius, ir kaip sudėtinį sakinį dėmenį (žr. Babajceva 1967, 214 – 225). Su įterpiniais žodžius *понятно, очевидно* ir kt. jungia tai, kad jie reiškia kalbančiojo santykį su išsakyta mintimi. Kita vertus, panašiai kaip ir lietuvių kalboje, ryškūs tokių žodžių „sisteminiai ryšiai su sudėtiniais prijungiamaisiais sakiniais *Понятно, что...* ar *Очевидно, что...* ir pan.“ (Babajceva 1967, 218). Dėl tos priežasties ir daroma išvada apie saki-

nių **Понятию, она теперь соучастница** ir pan. dvilypumą ir tarpinę padėtį tarp vientisinių ir sudėtinių sakinių (Babajceva 1967, 224) (plg. su lietuvių kalba (žr. schemą).

Matyt, ND formų **žinoma, suprantama, galima sakyti** etc. prepozicija sakinyje yra ypač patogi jų deparentezavimui (apie šį reiškinį plačiau žr. Akelaitis 1986b, 48 – 50), kai minėtos formos kaip parentezės elementai nublunka vartojamos tik sakinio pradžioje, tačiau taip neatsitinka joms esant sakinio vidury ar pabaigoje – tada ir jungtuko **kad** įterpti neįmanoma (plg. **Galima sakyti, (kad) jis apie tai negalvojo ir Jis, galima sakyti, apie tai negalvojo** arba **Žinoma, (kad) jis dėl to net neišsėidė** ir **Jis dėl to, žinoma, net neišsėidė**).

Tiesa, ne visos prepoziciskai vartojamos minėtų ND formos laikytinos deparentezuotomis. Nepriklausomai nuo pozicijos sakinyje, įterpiniais laikomi ND su žodeliais **kaip ir kiek (kaip teigiama, kaip (jau) minėta, kiek (man, mums...) žinoma** ir pan.) – jungtuko **kad** po jų įterpti neįmanoma (plg. **Kaip teigiama, lietuviai kartais bendradarbiaudavo su naciais ir Teigiama, (kad) lietuviai kartais bendradarbiaudavo su naciais**).

Šioms pagrindinių įterptinių sakinių dėmenų nariu einančioms ND formoms būdingos tokios reikšmės:

– apibūdina teiginių tarpusavio santykius⁴ (paprastai būt. I. ND):

Baltarusijoje, kaip minėta, padėtis dar prastesnė Lietuvos aidas. Kaip jau sakyta, paradigminiai santykiai būna tarp tokių fonemų, kurios gali pakeisti vienos kitas <...> AGird Kaip jau minėta, nustačius vardo sąvoką, imti studijuoti vardai APaul;

– rodo pranešimo šaltinį, dažnai net neįvardijamą (paprastai es. I. ND):

Įtariamieji, kaip teigiama, buvo sulaikyti praėjus kelioms valandoms po sprogimo Lietuvos rytas. Jis, kiek mums žinoma, nebuvo labai sunkus ligonis Respublika. Šis asmuo, kaip teigiama Rusijos spaudoje, sužavėjo daugelį tos šalies moterų Moteris. Kaip žinoma, dvejoja tarybinio žodžio interpretacija turi jau ilgą istoriją APaul. Betgi, kaip žmonėse sakoma, tikėjimas sau, o gyvenimas sau LKG 3.

Tradiciskai yra skiriami du antrinio modalumo, kuris paprastai reiškiamas įterpiniais, tipai – bendrasis (kai įterpinys santykiauja su visu sakiniu) ir dalinis (kai tik su tam tikra sakinio dalimi⁵) (plg. Akelaitis 1986a, 6; Zolotova 1973, 148). Įterpiniais einančios ND formos dažniausiai žymi antrąjį, dalinį, antrinio modalumo tipą – jos siejamos su kuria nors sakinio dalimi ir vartojamos prieš tą dalį ar, žymiai rečiau, po jos. Pvz.:

Mieste jis elgėsi, kaip spėjama, labai nenatūraliai Lietuvos rytas. Visi jo argumentai buvo, kaip sakoma, iš pirmo laužti Respublika. Duslieji priebalsiai, žinoma, yra visai nebensingi APak. Bet jie, suprantama, nėra tiriamosios kalbos elementai AGird. Todėl kai kurie lingvistai, kaip jau sakyta, žodžių darybą linkę atskirti nuo morfologijos APaul. Čia, žinoma, lėmė ir kitos aplinkybės APaul. Už akių kaimas moterį vadino Pantarke ir, žino-

⁴ Čia ir toliau įterptinių reikšmės nurodomos pagal DLKG 1996, 644.

⁵ Čia turima omeny sakinio dalys kaip jo fragmentai, atkarpos ir pan.

ma, jos privengė VB. Dirbam svetimiams, pažeminti, suprantama JA. Gardu ar ne? Na, tikrai gardu, suprantama VB.

Rečiau įterpiniais einantys ND siejami su visu sakiniu, taigi žymi bendrąjį modalumą. Tada jie vartojami sakinio pradžioje, pvz.:

Kaip buvo paminėta, daugelis politikų kartojo būtent šią priežastį Respublika. *Kaip jau buvo pranešta, B. Jelcinas vėl paguldintas į ligoninę* Lietuvos aidas. *Kaip jau minėta, funkcinės žodžių darybos esmė ta, kad vienas kalbos dalies žodis be darybos afiksų pridėjimo ima funkcionuoti kitos kalbos dalies reikšme* APaul. *Kaip sakyta, tarnybinis šio tipo darinių elementas nėra tikrasis darybos formantas* APaul.

Pabaigoje keletas išvadų. Neveikiamieji *neutrum* dalyviai (dažniausiai esamojo laiko) paprastai sudaro įterptinių sakinių dėmenų pagrindą ir žymi antrinį, arba šalutinį, modalumą.

ND *žinoma, (savai) suprantama* iš visų ND kaip įterptinių vartojami dažniausiai ir yra pagrindinės kategorinio patikimumo atmainos – užtikrinimo – raiškos priedėnis. Tačiau šios ND formos ir konstrukcijos su ND *galima* įterpiniais be išlygų laikytinos tik tada, kai jos vartojamos sakinio viduryje (ar pabaigoje). Būdamos prepozicijoje, šios ND formos gali būti traktuojamos dvejopai – tiek kaip įterpiniai, tiek kaip sudėtinio sakinio dėmenys, kadangi jų tiesioginė ir įterptiniui būdinga reikšmė joms esant sakinio prepozicijoje susipina.

Nepriklausomai nuo vietos sakinyje įterpiniais laikomi *neutrum* dalyviai su žodeliais *kaip* ir *kiek* (pvz., *kaip minėta; kiek man žinoma* etc.). Jie apibūdina teiginių tarpusavio santykius ar rodo pranešimo šaltinį.

Įterpiniais einančios ND formos žymi bendrąjį (tada jos siejamos su visu sakiniu) arba dalinį antrinį modalumą (siejamos su kuria nors sakinio dalimi). Pastarųjų atvejų dabartinėje lietuvių kalboje pasitaiko dažniau.

NEUTRUM PARTICIPLES AS PARENTHETIC ELEMENTS

Summary

The article analyses the syntactic and semantic characteristics of different forms of *neutrum* participles which act as key elements in the components of parenthetical sentences. It is argued that some *neutrum* participles (*žinoma, suprantama, etc.*), when placed in the preposition of a sentence – initial position, may be treated both as parenthetical elements and as elements of a compound sentence.

The article also discusses the types of meanings and modality characteristics of *neutrum* participles acting as parenthetical elements.

LITERATŪRA

Akelaitis G., 1986a, Įterptiniai vienetai kaip semantikos formuojamasis elementas. – Kalbotyra, t. 37(1), 4–14.

Akelaitis G., 1986b, Įterpiniai ir kiti parentezės elementai. – Lietuvių kalba mokykloje, 2 knyga. Kaunas: Šviesa, 37 – 53.

Akelaitis G., 1987, Įterptiniai vietiniai ir lietuvių kalbos modalinių žodžių klausimas. – Lietuvių kalbotyros klausimai, t. 26: Lietuvių kalbos sandaros tyrinėjimai, 77–82.

Babajceva, 1967 – Бабайцева В. В. Переходные конструкции в синтаксисе. Конструкции, сочетающие свойства двусоставных и односоставных (безличных именных) предложений. Воронеж: Центр. Чернозем. кн. изд.

DLKG 1996 – Dabartinės lietuvių kalbos gramatika / Red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Laigonaitė A., 1967, Modalumo kategorija ir modaliniai žodžiai dabartinėje lietuvių kalboje. Vilnius.

LKG 1971 2 – Lietuvių kalbos gramatika. T. 2: Morfologija / Vyr. red. K. Ulvydas. Vilnius: Mintis.

LKG 1976 3 – Lietuvių kalbos gramatika. T. 3: Sintaksė / Vyr. red. K. Ulvydas. Vilnius: Mokslas.

Mustejkene, 1984 – Мустейкене И. Современный русский язык. Т. 2: Синтаксис. Вильнюс: Мокслас.

Vinogradov, 1972 – Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове). Москва: Высшая школа.

Zolotova, 1973 – Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. Москва: Наука.

ŠALTINIŲ SANTRUMPOS

AGird	Aleksas Girdenis
APak	Antanas Pakerys
APaul	Aldona Paulauskienė
AŠl	Arvydas Šliogeris
JA	Jonas Avyžius
JustM	Justinas Marcinkėvičius
VB	Vytautas Bubnys

Vilniaus pedagoginis universitetas
Lietuvių kalbos katedra

Įteikta
2000 m. kovo 16 d.